

Codex hebraicus 128

Gebetbuch mit Pessach-Haggada; Yiṣḥaq aus Corbeil, 'Amude Gola ('Säulen des Exils'); geṭ.

Prayer book with Pesach Haggada; Yiṣḥaq from Corbeil, 'Amude Gola ('The Pillars of Exile'); geṭ.

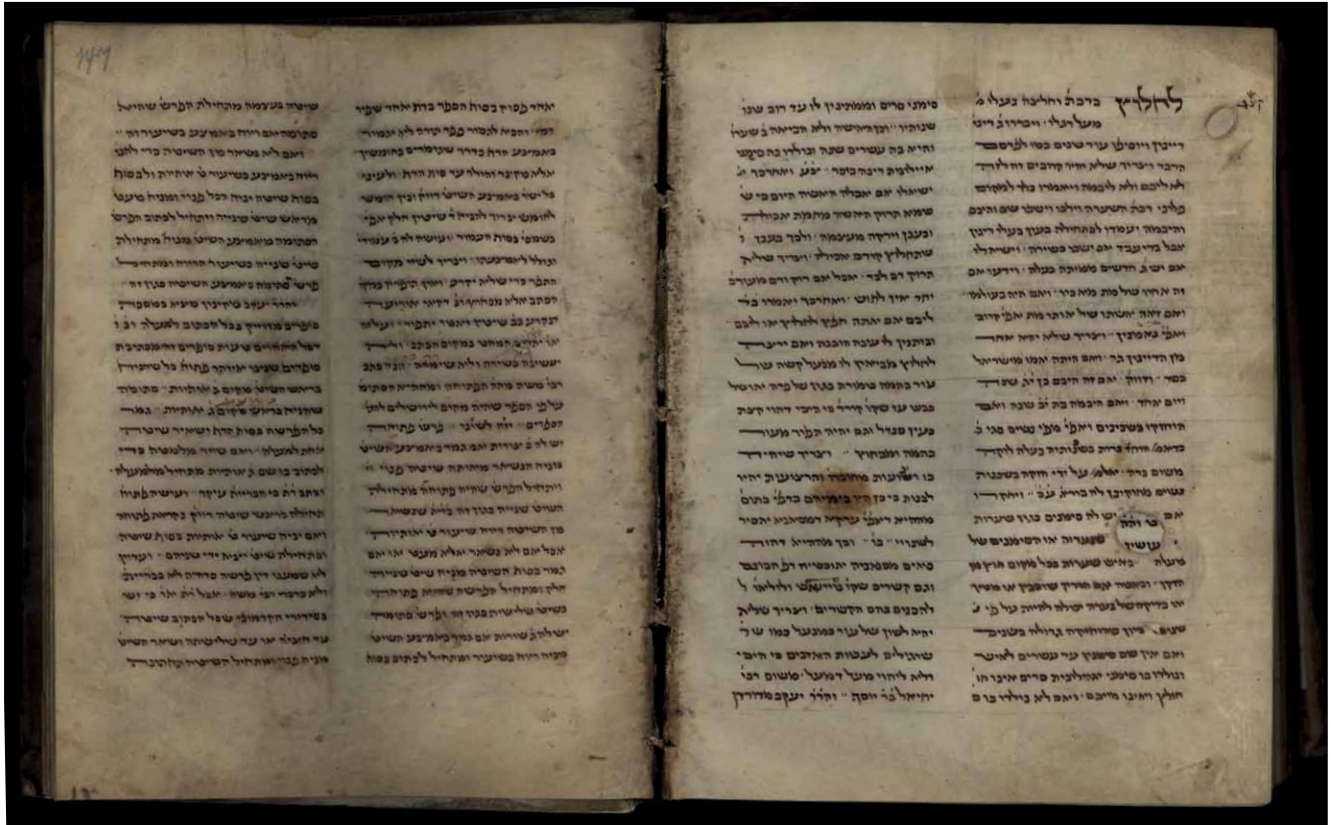

Fig. 1: Cod. hebr. 128, fols. 146^v/147^r: Beginn der Halacha für das ḥaliṣa Ritual. | Start of the Halacha for the ḥaliṣa ritual.

14. Jh. (?)
 Ashkenasische Quadratschrift und Halbkursive (ab fol. 19)
 Dickeres Pergament, Haar- und Fleischseite sind kaum zu unterscheiden
 Fols. 158, teilweise falsch gebunden, meist Quaternionen, aber auch Quinionen (z.B. fols. 33, 43), Ternionen (z. B. fols. 53, 59) oder Binionen (fols. 15, 19);
 Ca. 18,5 × 14,2 cm, Schriftspiegel: ca. 14,5 × 10,4 cm, variierend, ab fol. 19 zweispaltig (4,4/4,8 cm), Reklamanten, Reklamant auf fol 18^v verweist nicht auf fol. 19^v; ebenso fol. 80^v;
 Rand beschnitten, neue Blattzählung.

14th cent. (?)
 Ashkenazi square script and semi-cursive script (from fol. 19 onwards)
 Rather thick parchment, hair and flesh sides are indistinguishable
 158 folios, in part incorrectly bound, largely quires, but also quinions (e.g. fols. 33, 43), ternions (e.g. fols. 53, 59) and binions (fols. 15, 19);
 Approx. 18.5 × 14.2 cm, written space: c. 14.5 × 10.4 cm, various dimensions, from fol. 19 onwards in two columns (4.4/4.8 cm), catchwords, catchword on fol. 18^v does not refer to fol. 19^v; idem fol. 80^v;
 Margin trimmed, new pagination.

Das in diesem Manuskript enthaltene fragmentarische Gebetbuch beginnt mit der Pessach-Haggada. Obwohl diese Haggada dem ashkenasischen Ritus folgt, weist sie doch

The fragmentary prayer book contained within this manuscript starts with the Passover Haggada. Although this Haggada follows the Ashkenazi rite, it exhibits many

eine Vielzahl von Eigenheiten auf, von denen im Folgenden einige vorgestellt werden sollen. Die Haggada begleitet den Pessach-Seder, die Feier am Vorabend des Pessach-Festes. Der Seder, wird gefeiert, um an die Ereignisse während des Auszugs aus Ägypten (Exodus) zu erinnern und sie nachzuerleben. Es heißt, dass die Haggada das meistgedruckte jüdische Buch sei. Es erscheint in verschiedenen Versionen mit unterschiedlichen Kommentaren. Im Laufe der Zeit entstanden in den Gemeinden und Ländern unterschiedliche Texte, Lieder und Liturgien die zur Haggada hinzugefügt wurden. Aufgrund der unterschiedlichen Versionen kann man erkennen, wann und wo die jeweilige Haggada geschrieben wurde.

Heutzutage beginnen alle Haggadot mit der Aufzählung der 15 Seder-Symbole, die den Ablauf des Seder vorgeben:

קדש, ורחץ, כרפס, יחץ, מגיד, רחצה, מוציא מצה, מרור, כורך, שולחן
עורך, צפון, ברך, הלל ונרצה.

qadesh – Segen und erster Becher Wein
u-rhatz – Waschen der Hände
karpas – Verzehren des *karpas* (Erdfrucht)
yahaş – Brechen der mittleren Matze (ungesäuertes Brot)
Beiseitelegen eines Teils als *afiqoman*
maggid – Erzählen des Exodus-Geschehens, Fragen der Kinder und der zweite Becher Wein
rohşsa – Waschen der Hände
moşi – Verzehr der Mazza
maşa – Segen über die drei Mazzen
maror – Verzehr der bitteren Kräuter
korekh – Verzehr von Matze mit Bitterkraut
shulhan 'oreh – Hauptmahlzeit (the meal)
şafun – Verzehr des *afiqoman*, ein Stück Mazza als symbolischer Nachtsch in Erinnerung an das Pessach-Opfer (eating of the *afiqoman*)
barekh – Segen über die Mahlzeit (*Birkat ha-Mazon*) und dritter Becher Wein *Hallel* – Beten der Psalmen 113-118, vierter Becher Wein
nirşa – Ende des *Seder*, Singen symbolischer Lieder

Die 15 Symbole sind jedoch in dieser Haggada nicht zu finden. Bereits auf ihren ersten Seiten entdeckt man weitere Besonderheiten:

So steht geschrieben, dass der Segen '*Al ha-Gefen* („Über den Weinstock“) nach dem Kiddusch (Segen über Wein und Brot) gesprochen wird (fol. 1°). In den Haggadot der meisten

idiosyncrasies, some of which will be outlined in the following article. The Haggada accompanies the Passover Seder, the festival that takes place on the evening before the festival of Passover (*Pesach*). The Seder is celebrated to commemorate and relive the events that occurred during the Exodus from Egypt. It is said that the Haggada is the most frequently printed Jewish book of all. It has been published in various versions with differing commentaries. Over the centuries, varying texts, songs and liturgies since added to the Haggada have emerged from various communities and countries. Due to their diversity, it is possible to determine when and where each kind of Haggada was written.

Nowadays, all Haggadot commence with an enumeration of the 15 Seder symbols, which determine the sequence of the Seder:

קדש, ורחץ, כרפס, יחץ, מגיד, רחצה, מוציא מצה, מרור, כורך, שולחן
עורך, צפון, ברך, הלל ונרצה.

Kadesh – blessings and the first cup of wine
Urhatz – washing of hands
Karpas – eating of *karpas* (green vegetable)
Yahatz – breaking of the middle matzo (unleavened bread); putting to one side of the *afiqoman*
Maggid – relating the story of Exodus, children's questions and the second cup of wine
Rahţza – ritual washing of hands
Motzi – eating of the matzo
Matza – blessings over the three matzo
Maror – eating of bitter herbs
Korekh – eating of matzo with bitter herbs
Schulhan Orekh – main meal
Tzafun – eating of the *afiqoman*, half a matzo eaten as a symbolic dessert in commemoration of the sacrifice at Passover
Barekh – blessing after the meal (*Birkat ha-Mazon*) and the third cup of wine
Hallel – singing of Psalms 113–118, and fourth cup of wine
Nirtza – end of the *Seder*, singing of symbolic songs.

The 15 symbols do not appear in this Haggada, however. Even on the first few pages, there are further peculiarities:

It is written that the blessing '*Al ha-Gefen* ('On the vine') will be said after the Kiddush (Blessings of vine and bread; (fol. 1°). There is no mention of this in the Haggadot associated with most tendencies within Judaism. This is followed by:

Richtungen im Judentum wird auf diesen Segen „Über den Weinstock“ verzichtet. Es folgt:

ונוטל ידיו ויהי מברך ויטול האפיא או צירפול ומברך עליה. ויטבול בחרוסת או בחומץ. ובקטן מוסיף: דאמר ר' אלעזר כל שטיבולו במשקה צריך נטילת ידים וזה טיבול ראשון.

Die Hände werden gewaschen, der Segen wird gesprochen und man nimmt die *afiy'a* oder den *širpol*, taucht diese in *ḥaroseṭ* (eine bräunliche Speise aus Mandeln und Rosinen, die an den ägyptischen Lehm erinnern soll, also an die Sklavenarbeit) oder in Essig und isst.

In der Pessach-Haggada des *Maḥzor Vitry* (aschkenasischer Ritus) heißt es „er nehme von dem Gemüse *ayeqa* oder *širpoil* und tauche es in *ḥaroseṭ*“ und in den *Shibbole ha-Leqeṭ* (*Ähren-Nachlese*; vgl. Cod. Levy 112) steht: „z.B. *karpas*, *ayeqa* oder *širpoil* oder *pitrusendello* oder jedes Stück Gemüse, das man roh essen kann, kann man tauchen.“

Auch der Beginn des zentralen auf Aramäisch abgefassten Stücks *Ha Lahma 'Anyā*, das die Zeit der Sklaverei und der Armut in Ägypten thematisiert (*maggid*), lautet in dieser Version anders. Hier heißt es כהא לחמא עניא – „Das ist so wie das Brot der Armut.“ In den meisten *Haggadot* dagegen steht geschrieben הא לחמא עניא – „Das ist das Brot der Armut.“

Auf fol. 2^r findet sich eine weitere signifikante Lesart: חכם מה הוא אומר. מה העדות והחוקים והמשפטים. אשר צוה ה' אלוקינו אותנו. „Was sagt der Gelehrte? – Was sind die Zeugnisse, die Gesetze und die Rechtsnormen die unser G-tt uns befohlen hat?“ So steht es auch im *Jerusalem Talmud*, in der *Mekhilta*, im *Rambam* (Maimonides) und in der ersten gedruckten *Haggada* (Soncino 1485). Die Lesart der meisten *Haggadot* dagegen lautet „euch befohlen hat“.

Fol. 4^r findet sich das *Dayyenu*-Lied („Es wäre genug gewesen...“), das die Dankbarkeit Israels G-tt gegenüber zum Ausdruck bringt:

אילו הכניסנו לארץ ישראל ולא בנה לנו את בית המקדש דיינו. . והכניסנו לארץ ישראל ובנה לנו את בית הבחירה לכפר על כל עוונותינו.

Hätte er uns ins Land Israel gebracht, uns aber nicht das Heiligtum (*bet ha-miqdash*) erbaut, es hätte uns genügt! Hätte er uns ins Land Israel gebracht und uns das Heiligtum (*bet ha-beḥira*) erbaut, um alle unsere Sünden zu sühnen ...

ונוטל ידיו ויהי מברך ויטול האפיא או צירפול ומברך עליה ... ויטבול בחרוסת או בחומץ. ובקטן מוסיף: דאמר ר' אלעזר כל שטיבולו במשקה צריך נטילת ידים וזה טיבול ראשון.

Celebrants wash their hands, say the blessings and then take *afiy'a* or *širpoil*, dip them in vinegar or *ḥaroseṭ* (a brown-coloured dish consisting of almonds and raisins, for instance, which is intended to remind one of Egyptian clay, i.e. slave labour) and then eat them.

In the Passover Haggada in the *Maḥzor Vitry* (Ashkenazi rite), it reads: ‘He takes of the *ayeqa* or *širpoil* vegetable and dips it in *ḥaroseṭ*’, and in the *Shibbole ha-Leqeṭ* (‘Gleaning of the ears of corn’; see Cod. Levy 112), it says: ‘for instance, *karpas*, *ayeqa* or *širpol* or *pitrusendello* or a piece of any kind of vegetable that one can eat raw and can be dipped.’

The beginning of the essential text, *Ha Lahma 'Anyā*, written in Aramaic, which concerns the period of slavery and poverty in Egypt (*maggid*), is different in the *Maḥzor Vitry*. Here it says: כהא לחמא עניא – ‘That is similar to the bread of poverty.’ In most *Haggadot*, on contrast, it reads: הא לחמא עניא – ‘That is the bread of poverty’.

On fol. 2^r there is a further significant variant: חכם מה הוא אומר. מה העדות והחוקים והמשפטים. אשר צוה ה' אלוקינו אותנו. – ‘What does the scholar say? – What are the testimonies, laws and legal norms which G-d has commanded us to follow?’ It also reads thus in the *Jerusalem Talmud*, in the *Mekhilta*, in the *Rambam* (Maimonides) and in the first printed *Haggada* (Soncino 1485). In most *Haggadot*, on the other hand, it says, ‘has commanded you’.

Fol. 4^r features the *Dayyenu* song (‘It would have been enough ...’), which expresses Israel’s gratitude to G-d:

אילו הכניסנו לארץ ישראל ולא בנה לנו את בית המקדש דיינו. . והכניסנו לארץ ישראל ובנה לנו את בית הבחירה לכפר על כל עוונותינו.

Had He brought us to the land of Israel, but not built the temple (*bet ha-miqdash*) for us, it would have satisfied us! Had he brought us to the land of Israel and built the temple (*bet ha-beḥira*) for us, in order to atone for all our sins ...

At the start of this prayer entitled עלינו למקום עלינו – ‘For how many good deeds must we thank G-d [?]’, the temple is referred to as בית המקדש (*bet ha-miqdash*) and at the end of it as בית הבחירה (*bet ha-beḥira*). This variant is also found in several modern Pesach *Haggadot* belonging

Am Anfang dieses Gebetes mit dem Titel כמה מעלות – „Für wie viele Wohltaten müssen wir G-tt danken“ wird der Tempel mit dem Ausdruck בית המקדש *bet ha-miqdash* bezeichnet und am Ende als בית הבהירה *bet ha-behira*. Diese Version findet sich auch in einigen neuzeitlichen Pessach-Haggadot der sefardischen Tradition (z.B. Ägypten 5677/1917, Bagdad 5657/1897 und Thessaloniki 5689/1929). Normalerweise steht in den meisten heutigen Haggadot an beiden Stellen *bet ha-behira*, weil es sich um wie Ausdrücke für den Tempel handelt (vgl. die Beschreibung von Cod. hebr. 155). Fol. 4^v:

כל אחד יגביה כוס בידו משום שני כוס ישועות אשא

Jeder soll seinen Becher erheben, wie es heißt, „den Kelch der Errettung werde ich erheben“.

Weiter auf dieser Seite, vor dem Beginn des ersten Teils, steht ein besonderer Segensspruch für das *Hallel* (Psalmen 113–118), der aber in der heutigen Tradition überwiegend nicht mehr gesprochen wird. Auf fol. 5^r heißt es:

ושותין בהסיבה ולא יברך ברכה מעין שלש לפי שסמוך לסעודה אבל בשלש כוסות אחרות יברך כל אחר כל אחד ברכה מעין שלש.

Man trinkt den Wein angelehnt auf die linke Seite, ohne den Segensspruch *‘Al ha-gefen* im Anschluss daran zu sprechen, weil dies zu nahe an der Mahlzeit liegt. Bei den folgenden drei Weinbechern wird der Segensspruch *‘Al ha-gefen* gesprochen.

Heutzutage spricht man mehrheitlich den Segensspruch *‘Al ha-gefen* nur einmal am Ende des Seder-Abends. Auf fol. 5^v folgt zum zweiten Mal der Segensspruch des *Hallel*-Gebets. Fol. 8^r: Der vierte Becher Wein soll erst nach den Liedern und Liturgien getrunken werden und nicht, wie mehrheitlich getan, sofort nach dem Gebet *Yishtabah* („Er sei gepriesen“). Auf fol. 8^v endet die Haggada (סליק) und auf fol. 8^v beginnt das Gebet für das Neujahrsfest (Rosch ha-Schana): *Zokhranu la-Hayim* („Erinnere uns zum Leben/für das Leben“).

Die Folia 9-14 sind nicht in der korrekten Reihenfolge, was auch einige andere Blätter betrifft. Die Fortsetzung von fol. 8 findet sich ab fol. 15 (s. die Kustode).

Auf fol. 19^r beginnt das Buch *‘Amude Gola* (*Säulen des Exils*), das auch unter dem Namen *Sefer Mišvot Qatan* (*SeMaQ*), „Kleines“ Buch der Gebote bekannt ist. Es

to the Sephardic tradition (e.g. Egypt 5677/1917, Baghdad 5657/1897 and Thessaloniki 5689/1929). Normally, it reads *bet ha-behira* at both points in most contemporary Haggadot, because this is a term for the temple (cf. the description in Cod. hebr. 155).

Fol. 4^v:

כל אחד יגביה כוס בידו משום שני כוס ישועות אשא

Each man should raise his cup, because it means ‘I will raise the goblet of salvation’.

Further on in this folio, prior to the start of the first part, there is a benediction specifically for the *Hallel* (Psalms 113–118), which, however, is largely no longer read out in today. On fol. 5^r, it reads:

ושותין בהסיבה ולא יברך ברכה מעין שלש לפי שסמוך לסעודה אבל בשלש כוסות אחרות יברך כל אחר כל אחד ברכה מעין שלש.

One drinks wine, leaning towards the left-hand side, without subsequently reading aloud the blessing *‘Al ha-gefen*, because it comes too close to the meal. In the case of the following three cups of wine, the benediction *‘Al ha-gefen* is read aloud.

Nowadays, the benediction *‘Al ha-gefen* is generally read aloud only once at the end of the Seder evening. On fol. 5^v, the blessing accompanying the *Hallel* prayer occurs for the second time. On fol. 8^r, it states that the fourth cup of wine should only be drunk after the songs and the liturgies, and not, as frequently happens, straight after the prayer, *Yishtabah* (‘Let Him be blessed’). The Haggada (סליק) ends on fol. 8^v and the prayer for the New Year festival (Rosh ha-Shana) then starts on the same page: *Zokhranu la-Hayim* (‘Remind us of life/for life’).

Folios 9-14 are not in the correct sequence, which is also the case with several other folios. The text on fol. 8 continues on fol. 15 (see the catchword).

The book *‘Amude Gola* (*The Pillars of Exile*) begins on fol. 19^r. It is also known by the name *Sefer Mišvot Qatan* (*SeMaQ*) (*The Small Book of Commandments*). This is the principal work by Yišhaq from Corbeil (who also bore the name of his work, *SeMaQ*; d. 5040/1280). It is preceded by a letter in which it says:

handelt sich um das Hauptwerk von Yiṣḥaq aus Corbeil (der auch nach seinem Werk den Namen *Semaq* trägt; gest. 5040/1280). Es beginnt mit dem vorgeschalteten Brief. Dort heißt es:

זה הכתב אשר שלח מודיע ה"ה החסיד והקדוש ר' יצחק מקורבויל זצ"ל יען כי בעונותינו תורה משתכחת וידעתי שלא ידעו רבים היטיב ביאור המצות המוטלות עלינו בזמן הזה כתבתי זה הספר בז' עמודים כנגד ז' ימי השבוע ובקשתי פני כל איש לקרוא בכל יום עמוד אחד למען ייטב לו . . .

Diese Handschrift hat der *Hassid* [Fromme], der heilige Rabbi Yiṣḥaq aus Corbeil, sel. A., verfasst: „Wegen unserer Sünden werden wir die Tora vergessen und ich weiß, dass viele Menschen die Erklärung der Gebote, deren wir verpflichtet sind, nicht verstehen. Deswegen habe ich dieses Buch geschrieben. Sieben Säulen [heißt auch „Seite“] für sieben Tage der Woche und ich bitte jeden, eine Säule/Seite am Tag zu lesen...“

Weiter heißt es auf der nächsten Seite: וקראתיו ספר עמודי גולה „Und ich habe mein Buch *Amude Gola* genannt.“ An einigen Stellen erwähnt er auch den Namen seines Lehrers ומו' רבי יהיאל ב"ר יוסף „Mein Lehrer, Rabbi Yeḥi'el der Sohn von Rabbi Yosef“; das ist R. Yeḥi'el aus Paris (gest. ca. 1265), französischer Talmudist und Tosafist.

Die *Amude Gola* sind ein halachisches Kompendium (vgl. Cod. Levy 112), in dem sich zeitgenössische religionsgesetzliche Bestimmungen (Halacha) finden, die mit erzählenden Partien (Haggada) und ethischen Exempla gemischt sind. So wie im eingangs wiedergegebenen Schreiben formuliert, ist es die Absicht des Autors gewesen, ein Werk zu verfassen, dass in jeder Woche einmal ganz gelesen werden konnte. Der *Semaq* fand weite Verbreitung in Aschkenas und galt als anerkannte halachische Autorität. Er liegt in zahlreichen Handschriften vor. Der Erstdruck erfolgte 5269-5276/1516 in Konstantinopel; eine wissenschaftliche Edition gibt es bisher nicht.

Fol. 146^r (Fig. 2) findet sich ein *geṭ* („Scheidebrief“). Steinschneider geht davon aus, dass es sich um einen tatsächlichen Scheidebrief handelt. Aber möglicherweise ist es ein Muster-Scheidebrief mit Anmerkungen zwischen den Zeilen und am Rand.

באחד בשבת בשלשה ימים לירח אלול שנת חמשת אלפים ותשעים ושש לבריאת העולם למנין שאנו מנין כאן במרפורק מתא דיתבא על נהר לונא ועל נהר קעצרבך ועל מי בארת ועל מי מעינות אנא מתתיה בר רבי יעקב העומד היום במרפורק מתא דיתבא על נהר לונא ועל נהר קעצרבך ועל מי בארת ועל מי מעינות צביתי ברעות נפשי בדלא אבי סנא ושבתקית ופטריית ותרך ?? כית יתבי ליכי אנת אנתתי אסתר בת רבי יצחק העומדת היום במרפורק מתא דיתבא על נהר לונא ועל נהר קעצרבך ועל מי בארת ועל מי מעינות דהוית אנתתי מן קדמת דנא וכרך פטריית ושבתקית ותרך כית יתיכי ליכי די תהוין רשאה ושלטאה בנפשיכי למהך להתנסבא לכל גבר די תיאברין ואנש לא ימחא בידיכי מן יומא דנן ולעלם והרי את מותרת לכל

ה הכתב אשר שלח מודיע ה"ה החסיד והקדוש ר' יצחק מקורבויל זצ"ל יען כי בעונותינו תורה משתכחת וידעתי שלא ידעו רבים היטיב ביאור המצות המוטלות עלינו בזמן הזה כתבתי זה הספר בז' עמודים כנגד ז' ימי השבוע ובקשתי פני כל איש לקרוא בכל יום עמוד אחד למען ייטב לו . . .

This manuscript was written by the *Hassid* [pious] Rabbi Yiṣḥaq from Corbeil, blessed be his name: ‘Due to our sins, we will forget the Tora, and I know that many people do not understand the explanation of the Commandments, which we are obliged to keep. I wrote this book for that reason. Seven pillars [meaning ‘pages’] for seven days of the week, and I would ask everyone to read one pillar a day ...’

It continues on the next page: – וקראתיו ספר עמודי גולה – ‘And I called my book *Amude Gola*’. In several places, he mentions the name of his teacher: [‘My teacher, Rabbi Yeḥi'el, the son of Rabbi Yosef’]. This was R. Yeḥi'el from Paris (died c. 1265), a French Talmudist and Tosafist.

The *Amude Gola* together form a halachic compendium (see Cod. Levy 112), setting out contemporary provisions of Jewish religious law (Halacha), interspersed with narrative elements (Haggada) and ethical examples. Thus, as was outlined in the text reproduced at the beginning of the manuscript, it was the intention of its author to produce a text that could be read in its entirety every week. The *Semaq* was widely disseminated throughout Ashkenaz and was considered a respected halachic authority. It exists in the form of numerous manuscripts, which were first printed in Constantinople in 5269–5276/1516. As yet, there is no academic edition.

On fol. 146^r (fig. 2), there is a *geṭ* (‘bill of divorce’). Steinschneider assumed that it was an authentic bill of divorce. However, it is possible that it is a template for the dissolution of marriages with notations between the lines and in the margins.

באחד בשבת בשלשה ימים לירח אלול שנת חמשת אלפים ותשעים ושש לבריאת העולם למנין שאנו מנין כאן במרפורק מתא דיתבא על נהר לונא ועל נהר קעצרבך ועל מי בארת ועל מי מעינות אנא מתתיה בר רבי יעקב העומד היום במרפורק מתא דיתבא על נהר לונא ועל נהר קעצרבך ועל מי בארת ועל מי מעינות צביתי ברעות נפשי בדלא אבי סנא ושבתקית ופטריית ותרך ?? כית יתבי ליכי אנת אנתתי אסתר בת רבי יצחק העומדת היום במרפורק מתא דיתבא על נהר לונא ועל נהר קעצרבך ועל מי בארת ועל מי מעינות דהוית אנתתי מן קדמת דנא וכרך פטריית ושבתקית ותרך כית יתיכי ליכי די תהוין רשאה ושלטאה בנפשיכי למהך להתנסבא לכל גבר די תיאברין ואנש לא ימחא בידיכי מן יומא דנן ולעלם והרי את מותרת לכל

העומד היום במרפורק מתא דיתבא על נהר לונא ועל נהר קעצרבך ועל מי באתר ועל מי מעינות צבית ברעות נפשי בדלא אבי סנא ושבתקית ופטריית ותרך ?? כית יתבי ליכי את אתתך אסתר בת רבי יצחק העומדת היום במרפורק מתא דיתבא על נהר לונא ועל נהר קעצרבך ועל מי באתר ועל מי מעינות דהוית אתתך דנא וכרך פטריית ושבתקית ותרך כית יתבי ליכי די תהוין רשאה ושלטאה בנפשיכי למהך להתנסבא לכל גבר די תיאברין ואנש לא ימחא בידיכי מן יומא דנן ולעלם והרי את מותרת לכל אדם ודן די יהוי ליכי מנאי ספר תרך כין ואגת שבך קין וגט פטורין כדת משה וישראל ראובן בר רבי יעקב עד שמעון בר רבי יעקב עד יום ראשון ג' אלול ה'צ"ט בעיר מרפורק מתא דיתבא על נהר לונא ועל נהר קעצרבך ועל מי בארות ועל מי מעינות. האיש מתתיה בר רבי יעקב והאישה אסתר בת רבי יצחק. העדים: ראובן בר רבי יעקב. שמעון בר רבי יעקב.

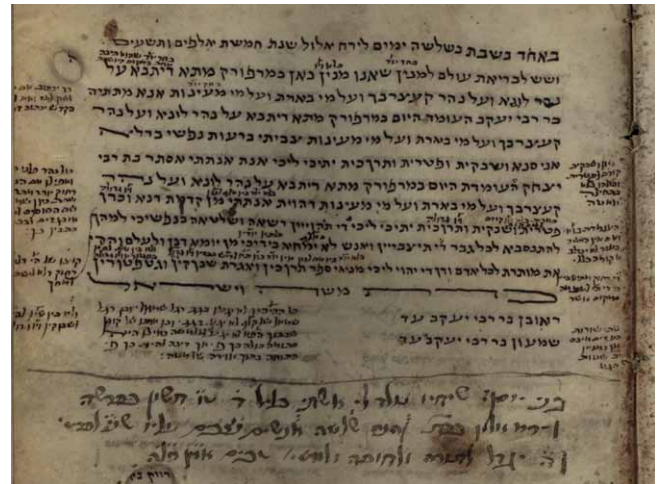

Fig. 2: Fol. 146^v: *Geṭ* (Scheidebrief). | *Geṭ* (bill of divorce).

Für einen gültigen *geṭ* müssen der Ort sowie zwei Flüsse, an denen er liegt, das Datum und die Namen der Beteiligten angegeben werden. Sie lauten folgendermaßen:

Sonntag, 3. *Elul* 5099 [entspricht 1339], in der Stadt Marburg an dem Fluss Luna [Lahn] und an dem Fluss Ketzzerbach ... der Mann Matityahu, Sohn von Rabbi Ya‘aqov, und die Frau Ester, Tochter von Rabbi Yiṣḥaq [...] die Zeugen Re‘uven, der Sohn von Rabbi Ya‘aqov und Shim‘on, der Sohn von Rabbi Ya‘aqov.

Es ist schwer einzuschätzen, ob der hier eingefügte Text ein wirklicher *geṭ* war oder als Muster geschrieben wurde. Von den Namen der Zeugen ausgehend kann man vermuten, dass es sich um einen Muster-*geṭ* handelt, da die Söhne Jakobs namens Re‘uven, Shim‘on, Levi sowie die weiteren Namen häufig als Beispielnamen genommen wurden. In den *‘Amude Gola* (z. B. in den Ausgaben Kapust [Kopys in Weißrussland] 5565/1802, Cremona 5316 /1556 und Krakau 5356/1596) findet sich allerdings eine interessante Änderung im Text des *geṭ*. Dort ist das im *geṭ* angegebene Datum eines aus der Lebenszeit des Autors der *‘Amude Gola*; also ca. 40 Jahre früher. Vermutlich hat der Kopist der Handschrift ein aktuelles Datum eingesetzt, weil er als Vorlage einen aktuellen *geṭ* verwendet hat.

Nach dem *geṭ* folgt auf derselben Seite in einer anderen Handschrift eine persönliche Niederschrift:

בני יוסף שיחיה נולד לי אשתי בליל ד' ט"ו חשוון בפרשה וירא אליו בר"ת ויהנה ש"לשה אינשים נ"צבים עליו שניג לפרט ?? יגדל לתורה ולהופה ולמעשים טובים אמן סלה.

אדם ודן די יהוי ליכי מנאי ספר תרך כין ואגת שבך קין וגט פטורין כדת משה וישראל ראובן בר רבי יעקב עד שמעון בר רבי יעקב עד יום ראשון ג' אלול ה'צ"ט בעיר מרפורק מתא דיתבא על נהר לונא ועל נהר קעצרבך ועל מי בארות ועל מי מעינות. האיש מתתיה בר רבי יעקב והאישה אסתר בת רבי יצחק. העדים: ראובן בר רבי יעקב. שמעון בר רבי יעקב.

In order for a *geṭ* to be valid, it must state the place of signature as well as the names of two rivers in the vicinity of the location, the date and the names of the parties involved. It reads as follows:

Sunday, 3 *Elul* 5099 [corresponds to 1339], in the city of Marburg on the River Luna [Lahn] and the River Ketzzerbach ... the man, Matityahu, son of Rabbi Ya‘aqov, and the woman, Esther, daughter of Rabbi Yiṣḥaq [...] the witnesses, Re‘uven, son of Rabbi Ya‘aqov and Shim‘on, the son of Rabbi Ya‘aqov.

It is difficult to ascertain whether the text inserted in this case comprises an authentic *geṭ* or whether it was written as a template. Based on the names mentioned, one can presume that it is a template for a *geṭ*, since the sons of Jacob, who were called Re‘uven, Shim‘on and Levi, for example, were frequently used as generic names. Nonetheless, the text of this *geṭ* diverges interestingly from corresponding text in other published editions of the *‘Amude Gola* (for instance, in the Kapust edition [Kopys in White Russia] of 5565/1802, as well as those that were published in Cremona in 5316/1556 and Cracow in 5356/1596). In these earlier editions, the author of the *‘Amude Gola* has inserted a contemporary date

Mein Sohn Yosef wurde von meiner Frau geboren am Vorabend des Mittwochs, 15. *Heshwan*, im Tora-Abschnitt *wa-yera*, im Jahr 5353 [1593]. [...] Er soll aufwachsen mit der Tora, zur *huppa* [Traubaldachin = Ehe] und um gute Taten zu tun. Amen. Sela.

Aufgeschlagen und abgebildet (Fig. 1) ist der Beginn der Halacha für das *ḥaliṣa*-Ritual aus den *Amude Gola*, das auf den *geṭ* folgt. Mittels dieses Rituals können sich die Ehefrau eines kinderlos gebliebenen Verstorbenen und ihr Schwager von der biblischen Vorschrift lösen, zu heiraten, um Nachkommen für den Verstorbenen zu zeugen. Der Text beginnt, kenntlich gemacht durch das Initialwort להלוץ („um zu lösen“), mit einem Bibelzitat (*Devarim* / Deuteronomium 25,9) „Um zu lösen, wie geschrieben steht ‚sie soll seinen Schuh von seinem Fuß lösen...‘“

Rabbiner Shlomo Bistrizky

into the *geṭ*, that is to say, a date approximately 40 years earlier. Presumably, the manuscript copyist chose to insert the current date, perhaps because he used an authentic *geṭ* as a template.

Following the *geṭ*, on the same folio, there is an inscription in another hand:

בני יוסף שיחיה נולד לי אשתי בליל ד' ט"ו חשון בפרשה וירא אליו ברי"ה
ויהנה שילשה אינשים נ"צבים עליו שניג לפרט ?? יגדל לתורה ולחופה
ולמעשים טובים אמן סלה.

My son, Yosef was born to my wife on the evening before Wednesday, 15 *Heshwan*, in the Tora passage of *wa-yera*, in the year 5353 [1593]. [...] He will grow up with the Tora, with a view to the *huppa* [wedding canopy = marriage] and to do good deeds. Amen. Sela.

Figure 1 shows the start of the Halacha from the *ḥaliṣa* ritual in the *Amude Gola*, which follows the *geṭ*. By means of this ritual, the wife of a deceased man, who has remained childless, and her brother-in-law can release themselves from the biblical commandment that they should marry, in order to produce offspring for the dead man. The text begins, signalled by an initial word, להלוץ (‘in order to release’), with a quotation from the Bible (*Devarim* / Deuteronomy 25:9): ‘Then shall his brother’s wife come unto him in the presence of the elders, and loose his shoe from off his foot ...’

LITERATURHINWEISE / REFERENCES

Steinschneider, *Catalog*, Nr. 83.

Goldschmidt, Ernst Daniel (hrsg. und erklärt), *Die Pessach-Haggada*, Berlin 5697/1937.

Kaufmann, Ingrid (2011), „Jüdisches Leben im Spiegel des Zürcher SeMa"Q. Kleiderordnungen als Beispiel für die jüdisch-christliche Aueinandersetzung“, *Judaica* 67: 146-177.

Machsor Vitri, nach der Handschrift im British Museum (Cod.Add. No. 27200 u. 27201) zum ersten Male hrsg. und mit Anm. vers. von Simon Hurwitz, Nürnberg, 5683/1923.

ben Avraham, Ṣidqiyya, *‘Anaw, Shibbole ha-Leqet*, Wilnius 5647/1887, S. 5.

Sirat, Colette (5762/2002), *Hebrew Manuscripts of the Middle Ages*, Cambridge, 71ff., 304ff.

Stern, Ludwig (5664/1904), *Amude ha-golah oder die Vorschriften der Thora, welche Israel in der Zerstreuung zu beobachten hat: ein Lehrbuch der Religion für Schule und Familie*, 4., verb. Aufl. Frankfurt a. M.

Urbach, Ephraim E., *Ba'ale ha-Tosafot (The Tosaphists. Their History, Writings and Method)*, Jerusalem 5. Aufl. 5746/1986, Vol. 2; 571-575; 447-57 (hebr.).